

Wytske Versteeg

Dit is geen dakloze

LEMNISCAAT

Copyright © 2008 Wytske Versteeg

© Omslagfoto: morefire.files.wordpress.com

© Foto Wytske Versteeg: Casper van Tilburg

Vormgeving omslag en binnenwerk: Marc Suvaal

Nederlandse rechten Lemniscaat b.v., Rotterdam, 2008

ISBN 978 90 477 0037 1

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, geluidsband of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Druk- en bindwerk: Drukkerij Haasbeek, Alphen aan den Rijn

Dit boek is gedrukt op milieuvriendelijk, chloorvrij gebleekt en verouderingsbestendig papier en geproduceerd in de Benelux, waardoor onnodig milieuverontreinigend transport is vermeden.

‘Geloof jij dat je jezelf kent, behalve in de vorm waarin je jezelf geconstrueerd hebt? En dat ik jou kan kennen, behalve in de vorm die ik je op mijn manier geef? En jij mij, wanneer je mij niet op jouw manier vormt? We kunnen alleen datgene kennen waaraan we vorm kunnen geven. Maar wat voor kennis kan dat zijn? Is deze vorm misschien het doel zelf? Ja, zowel voor mij als voor jou, maar niet op dezelfde manier: het is zelfs waar dat ik mezelf niet herken in de vorm die jij mij geeft; en jij ook jezelf niet in de vorm die ik jou geef, en hetzelfde is niet gelijk voor iedereen en kan ook voor een ieder van ons voortdurend veranderen en het verandert ook voortdurend.’

– Luigi Pirandello, *Iemand, niemand en honderdduizend*¹

INHOUD

Inleiding	11
In het voorbijgaan	19
Plotseling onaanraakbaar	39
Een stoïcijnse visie op hulpverlening	71
Afkicken volgens Spinoza	101
De blik van de bureaucratie	131
De stadsgedachte in optima forma	167
Noten	189
Dankwoord	200

Ik kom hem tegen op dat tijdstip van de avond waarop haast iedereen in beweging lijkt te zijn. Voorbijgangers houden hun aktetassen in de hand geklemd, de blikken strak op het trottoir gericht – alsof ze hier weliswaar graag vandaan willen, maar nog niet zeker weten of hun eindbestemming nu zoveel aantrekkelijker is. Mijn eigen voeten nemen als vanzelf hun ritme over, onze stappen zijn de hartslag van de dag; wij gaan naar huis.

Aan de rand van de stoep staat één persoon die zich helemaal niet beweegt, omstuwd door forensen als een kei in een snelstromende rivier. Hij leunt achterover en kijkt naar ons, een hoofd vol grijze, verwarde krullen met daar bovenop een verbleekte vilthoed vol buttons, speldjes en belletjes. Zijn blik is meewarig, alsof hij alleen maar wacht totdat ook wij geleerd hebben tot stilstand te komen. Naast hem staat een oude herenfiets tegen de muur geparkeerd, volgepakt met wat het totaal van zijn aardse bezittingen moet zijn. Mijn voeten stokken.

‘Geïnteresseerd in de straatkant?’ vraagt hij.

‘Sorry, ik heb er al eentje,’ stamel ik.

‘Straatkant, niet straatkrant. Ik heb je wel zien kijken, hoor.’

‘Pardon?’

‘Van een afstandje vond je me maar wat interessant, of niet? Ik heb toch ogen in mijn kop. Pas op, straks bijt ik je nog. Vandaag de daklozen niet voederen.’

‘Het spijt me meneer, maar ik moet zo een trein halen.’

‘Wel ja, loop maar weg. Ga jij maar fijn je trein halen. Ga dan.’

Maar mijn benen, die even eerder zo gemakkelijk het ritme van de andere forensen volgden,

lijken te weigeren. Lopen een paar meter, staan dan weer stil. De man staat nog tegen zijn muur geleund, in precies dezelfde houding als zo-even, en kijkt me spottend aan.

‘Of je geïnteresseerd was in de straatkant, vroeg ik dus. Of wou je soms zeggen dat je d’r daar ook al eentje van hebt? Aangenaam. Mijn naam is Marco.’

I N L E I D I N G

Herinner je je nog de allereerste keer dat je de heimwee leerde kennen? Dat branden in je buik, het pijnlijke verlangen om ergens te zijn waar je op dat moment niet was? Kun je je nog voor de geest halen wat je vroeger wilde worden? Pilot? Brandweerman? Beroemd? De wereld lag nog voor je open. En toen maakte je je keuzes. Dat ging terloops, haast zonder het te merken, maar elke keuze sloot een weg af en daarmee duizend zijwegen.

En ken je het gevoel dat je nu, zoveel jaren later, weer heimwee hebt? Of beter: dat de heimwee jou heeft? Dat je ’s nachts wakker ligt en het gevoel hebt dat je niet op je plek bent? Dat je, wat je ook bent geworden, niet datgene bent geworden wat je vroeger zo zeker wist dat je kon worden? En dat je, terwijl je vroeger slechts terug naar huis hoefde te gaan om al je heimwee te vergeten, nu niet meer zou weten waar je zo’n plek moet zoeken?

Ik wed dat je geen mens voor muizenissen bent. En dus werp je zodra het licht wordt de lakens van je af, je doucht, doet een geurtje op, kleedt je aan. Elk laagje dat je aantrekt, elk knoopje dat je dichtdoet, maakt je zekerder van jezelf. En wanneer je uiteindelijk de voordeur met een zachte klik achter je dichttrekt, is die onbestemde heimwee verdwenen en ben je ervan overtuigd dat jou niets overkomen kan. Je ziet jezelf in de spiegelende winkelruiten. Je schikt een haar, je bent tevreden: jouw spiegelbeeld kan er eigenlijk best mee door. En dan, juist wanneer je je weer prettig begint te voelen, verschijnt in de winkelruit de schimmige reflectie van een dakloze die schuin achter jou op het trottoir staat.

Je ziet de man hier vaker en herkent hem beter dan de forensen, die allemaal op elkaar lijken. Je zou haast zeggen dat de zwerver iets vertrouwds heeft, als een stuk straatmeubilair dat je elke dag passeert. Je vraagt je wel eens vluchtig af hoe hij leeft, zo zonder huis.

Je hebt de beste man nog nooit gesproken.

Dit boek gaat over dak- en thuisloosheid. Het gaat over status, over hulp, over altruïsme en egoïsme, over verslavingen en over de stad, maar bovenal over mensen. Het gaat dus minstens evenzeer over wie wel een huis heeft, als over wie niet over een thuis kan beschikken. De bril waarmee een samenleving naar dakloosheid kijkt, weerspiegelt de normen van diezelfde samenleving: wat is er wel en wat niet geaccepteerd? Als huisbewoner kun je je moeilijk voorstellen hoe het is om zonder huis te zijn, zonder thuis en toevluchtsoord.

Het woord ‘thuis’ roept onmiddellijk een wereld van voorstellingen op. Thuis is het tapijt waarop je vroeger speelde, de beschutting waarin je je terug kunt trekken, de plek waar je kunt vertoeven zonder dat iemand je ziet, waar je spullen staan, je fotoalbums, je schilderijen en je kleren hangen. Een comfortabel huis waaraan anderen kunnen aflezen wie jij bent en wat je vindt. En comfortabel bedoel ik niet alleen in de zin dat er een wasmachine, magnetron en warme douche binnen de muren staan. Comfort is afgeleid van het Latijnse werkwoord *confortare* dat ‘sterken’ betekende – zoals met het Engelse *to comfort* nog altijd ‘troosten’ wordt bedoeld. Pas in de achttiende eeuw ontstond de aanduiding van huiselijk comfort zoals wij die nu kennen.² Wie nu zijn huis mist, mist comfort in alle betekenissen van het woord.

Heel soms is dat uit vrije keuze. Het Nederlands leende het woord *Heimweh* uit het Duits, maar vergat de tegenhanger *Fernweh* – het verlangen naar wat net achter de horizon ligt, naar datgene wat nu nog onbekend is. Wanneer je het gevoel hebt dat je vastzit in je leven, zou je misschien wel willen ruilen met die dakloze. Dat is het romantische beeld van dakloosheid: het huiselijk comfort achter je laten om de *Fernweh* te volgen, vrij om te gaan en te staan waar je wilt.

Veel vaker worden mensen dakloos door een samenloop van omstandigheden. Het gaat snel en dikwijls zonder dat je het zelf echt door hebt – maar vervolgens weer een dak boven je hoofd zien te krijgen, dat is aanzienlijk moeilijker en tijdrovender. Heimwee is thuispijn, je verloren voelen en niet werkelijk gezien worden. Voor veel daklozen geldt dat zij een stuk minder zichtbaar zijn dan andere mensen. Als je niet dakloos bent, loop je aan zo iemand voorbij. Je koopt misschien een straatkrant, maar vaker zul je hem negeren en letterlijk door hem heen kijken terwijl je hem passeert.

In 1974 maakte de kunstenaar Martha Rosler de fototentoonstelling *The Bowery in Two Inadequate Descriptive Systems*. The Bowery was een achterbuurt van New York, die door Rosler werd afgebeeld via een combinatie van foto's van vervallen winkelpanden met lege flessen ervoor en losse woorden die met dronkenschap te maken hadden. De foto's, zo zei Rosler, stelden haar in staat om een beeld van de zelfkant neer te zetten zonder dat dat beeld haar eigen innerlijk weerspiegelde. Het kunstwerk bestond voor Rosler niet zozeer uit haar foto's op zichzelf, maar uit de reactie die de foto's opriepen bij de toeschouwer.³

Anders dan Rosler geloof ik niet dat het mogelijk is om een beeld op te roepen zonder daarbij ook een stukje van mijzelf weer te geven – wat je in dit boek te zien krijgt, is mijn uitsnede van de wereld. Je komt bedrogen uit als je zou denken dat je na het lezen van dit boek de thuisloze zou kennen: het is niet alleen een inadequate, maar ook een persoonlijk gekleurde beschrijving van thuisloosheid.

– ♪ –

Dit is geen dakloze, staat op het omslag – of in elk geval niet méér een dakloze dan dat jij een huisbewoner bent: dat laat jou genoeg tijd om ook onderwijzer, zakenman, ouder, *shopaholic* of fervent voetballer te zijn. Maar wie of wat is die ander dan, behalve dakloos? Willen we het antwoord daarop eigenlijk wel weten?

De andere voorbijgangers registreer je als individuen, maar de dakloze zul je in veel gevallen zien als deel van een groep. Kijk maar naar het cursieve verhaaltje waarmee ik dit boek begon. Je kwam van alles te weten over het gevoel van een niet-dakloze persoon, maar de dakloze bleef een stereotype, een platte, vluchtige reflectie. Viel het op? Misschien niet en dat is ook begrijpelijk, want als lezer leef je vooral mee met de ik-figuur. Omdat alles is geschreven vanuit het perspectief van de niet-dakloze, kom je over de dakloze weinig te weten. Nu is die keuze in dit geval bewust gemaakt en bovendien gemakkelijk omkeerbaar – kies ik voor het gezichtspunt van de dakloze, dan tast je als lezer in het duister over de gevoelens van de andere persoon.

In het alledaagse leven liggen de zaken anders. Ook daar heb jij, lezer, vermoedelijk het perspectief van een niet-dakloze – net zoals de instanties en beleidsmakers – maar daar gebeurt het zonder dat er een bewuste keuze aan voorafgaat. Terwijl er noch voor ‘de dakloze’ noch voor ‘de niet-dakloze’ zo’n eenduidig gezichtspunt bestaat, zijn er wel degelijk zaken die vanuit de ene positie eenvoudiger waarneembaar zijn dan vanuit de andere. Wat zie je? En wat zie je niet?

Het spiegelbeeld van de dakloze is juist zo verontrustend omdat het schimmig blijft. Je kunt je bijna niet voorstellen dat zo iemand vroeger ook piloot, brandweerman of beroemd kon worden – en dat hij dat soms ook is gewéést. Ja, je kunt het jezelf misschien wel voorhouden, maar je gevoel blijft protesteren. Het is alsof de dakloze in een andere categorie valt, al is het maar omdat hij niet de veiligheid van al die laagjes stijlvolle kleding om zich heen draagt. Die naaktheid is letterlijk afzichtelijk en het verschil tussen jullie lijkt groot, definitief en onoverbrugbaar. Je kijkt niet, je wendt je blik en je gezicht af, je loopt door. Wie je niet ziet, bestaat niet.

Het pantser van vooroordelen is maar al te bekend: ‘Ze zorgen alleen maar voor overlast!’ ‘Dat zijn vast van die junkies, ze hebben het aan zichzelf te danken dat ze niet van die troep zijn afgebleven!’ ‘Hadden ze maar een echt vak moeten leren!’ ‘Er wordt toch al genoeg voor ze gedaan!’

Het zijn maar enkele van de redematies die het wegstijven vergemakkelijken en die in de verschillende hoofdstukken van dit boek aan bod zullen komen. Een eerste hoofdstuk over

ontmoetingen en non-ontmoetingen, een tweede over identiteit en zingeving en een derde over aanzien. Een vierde over het schrikbeeld van verslaving, een vijfde over de soms niet minder schrikbarende hulpverlening en ten slotte een zesde over de stedelijke publieke ruimte waaruit daklozen steeds vaker verjaagd worden.

Is het mogelijk om de ander weer zichtbaar te maken? Zoals Herman van Veen zong:

Geef de thuislozen hun huis terug, en de slaaplozen hun slaap
Noem ze Marco, Jann, Mathilde, Edith, Hella, Jaap⁴

Wat is het toch dat ons tegenhoudt om die droom in vervulling te doen gaan?